

НОРМИ ТА ПРИНЦИПИ ЗАХИСТУ НЕПОВНОЛІТНІХ І ВРАЗЛИВИХ ОСІБ

**у душпастирській діяльності
УГКЦ в Україні**

2022

Синод Єпископів УГКЦ, відбувся з 7 по 15 липня 2022 року
в Перемишлі, декрет № 1003-2022. 36

Вступ

1. Українська Греко-Католицька Церква, «виявляючи чутливість до болісної теми насилля, бажає сприяти її усвідомленню та осмисленню — богословському, психологічному, соціологічному та історичному; спільно з усіма людьми доброї волі шукає способів справедливого трактування явища насильства — з душпастирського, морального, психологічного та юридичного поглядів. Ми прагнемо сказати рішуче «ні» насильству в усіх його проявах. Тільки так ми зможемо справді будувати Христове Тіло й прямувати до святості та «міри повного зросту повноти Христа» (пор. Еф. 4, 12-13)¹. Найкращим запобіжником перед травмами насильства є духовне зростання народу Божого в любові до Бога та ближнього. Захист неповнолітніх і вразливих осіб — це одна з центральних тем Церкви протягом останніх років.

2. Особливі турботи Церкви потребують, за словами Христа, «найменші» і віком, і досвідом, тобто неповнолітні² та вразливі особи³. «Істинно кажу вам: усе, що ви зробили одному з Моїх братів найменших — ви Мені зробили» (Мт. 25, 41). Проживаючи в різних

культурних і цивілізаційних обставинах, неповнолітні наражаються, хоча й по-різному, на глобальні ризики і виклики. «У суспільстві трапляються випадки психологічно-емоційного знущання над особою, фізичного насилля, маніпуляцій тощо. Серед середовищ насильства — родина, виховні та навчальні інституції, заклади охорони здоров'я і навіть церковні спільноти. Жертвами цих актів можуть стати діти, молодь, літні люди, особи з недугами чи обмеженими можливостями, а також інші, які з певних причин є вразливими або залежними; миряни, богопосвячені особи та священнослужителі; жінки й чоловіки. У постгеноцидному суспільстві, зраненому систематичним насиллям з боку тоталітарних режимів, зраненому війною чи культом «насолоди за всяку ціну з найменшою відповідальністю», людина — носій історичної та ще свіжої травми — особливо вразлива та беззахисна перед зловживаннями»⁴.

3. Цей документ має на меті запобігання насильству над неповнолітніми та вразливими особами, що беруть участь у заходах, ініціативах та виховно-оздоровних проєктах,

1 Послання Синоду Єпископів Української Греко-Католицької Церкви 2019 року до духовенства, монашества і мирян щодо захисту від різних видів насильства дітей, неповнолітніх і вразливих осіб, http://ugcc.ua/official/official-documents/zvernennya/zvernennya2019/poslannya_sinodu_yepiskopiv_ugkts_2019_roku_shchodo_zahistu_vid_riznih_vidiv_nasilstva_ditey_nepovnlitnih_i_vrazlivih_osib_87659.html

2 Згідно із визначенням Папи Франциска, неповнолітньою є кожна особа до 18 років або та, яка згідно із законом прирівнюється до неї (див. *Motu proprio Vos estis lux mundi*, арт. 1, §2a). Див. також ККСЦ: «§ 1. Особа, яка закінчила вісімнадцять років життя, є повнолітня, нижче цього віку — неповнолітня. § 2. Неповнолітній до закінчення сьомого року життя називається дитиною і вважається невідповідальним за свої вчинки; після закінчення сьомого року життя припускається, що користується розумом. § 3. Кожний, хто на постійно позбавлений здатності користування розумом, вважається невідповідальним за свої вчинки і прирівнюється до дітей» (кан. 909).

3 Вразливою вважається кожна особа з фізичними чи інтелектуальними вадами або людина, позбавлена особистої свободи, що постійно чи періодично обмежує її здатність розуміти чи виявляти власні бажання та в інший спосіб протистояти зневазі (*Vos estis lux mundi*, арт., 1 §2b).

4 Послання Синоду Єпископів Української Греко-Католицької Церкви 2019 року до духовенства, монашества і мирян щодо захисту від різних видів насильства дітей, неповнолітніх і вразливих осіб.

організованих УГКЦ. Застосування його положень є обов'язковим для всіх без винятку членів церковної спільноти: духовенства, богопосвячених осіб, семінаристів, мирян, що виконують функції вихователів, учителів, аніматорів і волонтерів чи обіймають різні посади та здійснюють обов'язки в заходах та ініціативах, організованих церковними структурами, адресатами та учасниками яких є неповнолітні та вразливі особи. Завдання цього документа — допомогти Церкві створити безпечне середовище для дітей і підлітків, щоб вони могли духовно зростати та правильно розвиватися; запобігти насильству над неповнолітніми і вразливими особами; сприяти наданню відповідної допомоги жертві сексуального насильства; показати серйозність наслідків сексуального насильства над неповнолітнім.

4. Публічна і приватна поведінка духовенства, монашества, церковних працівників та семінаристів може як надихати та мотивувати людей, так і згіршувати їх і підривати їхню віру, адже «будь-яке насильство, спрямоване проти людської гідності, зневажає Божий образ і Його подобу, які присутні в кожній людині (пор. Бут. 1, 27; Пс. 8). Проте подвійним в очах Бога є гріх Його слуг, яким вони перекреслюють свою присягу й згіршують серця тих, що їм довірилися. Ці вчинки потребують тривалого й терпеливого зцілення, яке неможливе без Божої благодаті, діяльної любові та милосердя. Захист від насильства дітей, неповнолітніх і вразливих осіб є справою кожного члена Церкви — єпископа, священника, богопосвяченої особи, мирянки та мирянина»⁵.

5. «Норми» мають стати дороговказом для створення безпечного середовища для роботи з неповнолітніми та вразливими особами на території семінарії, монастиря чи іншої

церковної установи, а також поза їх межами в тому разі, коли до цього будуть залучені особи, про яких мовиться вище. Намагаючись захистити неповнолітніх і вразливих осіб, ми турбуємося насамперед про пошанування їхньої гідності, а також про їх духовне, психічне та фізичне здоров'я. «Зробімо наші парафії, монастирі й семінарії місцем співвідповідальності та братерства, де єпископи, духовенство, монашество й миряни соборно зростають у вірі, любові, милосерді та служінні одне одному, маючи за взірець Ісуса Христа, який «прийшов не для того, щоб Йому служили, але — послужити й дати життя своє на викуп за багатьох» (Мт. 20, 28). Наша організаційна церковна культура потребує переосмислення та душпастирського навернення, яке є постійним процесом для всіх послідовників Христа»⁶.

6. Особи, залучені до роботи з неповнолітніми та вразливими особами в церковних ініціативах, середовищах чи структурах, зобов'язані детально ознайомитися з нормами поведінки з цими людьми, з низкою обставин, за яких вони можуть бути травмовані, а також зі способами реагування, коли хтось із неповнолітніх чи вразливих осіб повідомляє їх про насильство з боку дорослого або односторонка чи коли факт насильства є очевидним за певними ознаками. Якщо виникають непорозуміння чи конфлікти, добро та інтереси дитини завжди відіграють визначальну роль у прийнятті рішення.

7. Основні принципи, за якими Церква здійснює політику захисту дітей і вразливих осіб:

- повага до прав і гідності кожної особи;
- на першому місці — добро дитини чи вразливої особи;
- чесність і повага до інших;

⁵ Там само.

⁶ Там само

- прозорість і відкритість;
- підзвітність;
- співпраця;
- формування безпечного середовища та запобігання зловживанням;
- розвиток культури безпеки;
- управління ризиками;
- постійне опрацювання та оновлення політик безпеки.

Поняття насильства щодо неповнолітніх і вразливих осіб у його різних вимірах

8. Діти є незахищеною та вразливою частиною суспільства, повністю залежною від дорослих. Саме з провини останніх діти стають жертвами домашнього насилля. Насильство над дітьми — широке поняття, яке охоплює різні види поведінки батьків і опікунів, інших родичів, вчителів, вихователів, будь-яких старших або сильніших осіб. Розрізняють чотири основні форми жорстокого поводження з дітьми: фізичне, психологічне, економічне (зневага інтересів і потреб дитини) і сексуальне (зокрема, розбещення) насильство.

9. Фізичне насильство — дії або відсутність дій з боку батьків чи інших дорослих, внаслідок яких фізичне або розумове здоров'я дитини порушується чи перебуває під загрозою пошкодження. Ця форма насилля включає в себе залучення дитини до вживання наркотиків, алкоголю, отруйних речовин або медичних препаратів, що викликають одурманення (наприклад, снодійних засобів, не призначених лікарем).

10. Психологічне насильство — це навмисний вплив на психіку дитини чи вразливої особи шляхом словесних образ або погроз, переслідування, залякування, ігнорування і уникання, який призводить до емоційної невпевненості, нездатності захистити себе

та може завдати або завдає шкоди психічному здоров'ю. У скривдженій особі може виникнути пригнічений або хронічний тривожний стан, затримка чи відставання психоемоційного, когнітивного, соціального та фізичного розвитку тощо. У психологічному насильстві виокремлюють вербальне (словесне) та емоційне насильство. Вербальне чиниться у разі критики і докорів буквально за кожний вчинок. Емоційне насильство може відбуватися взагалі без слів за допомогою міміки, пози, поглядів, інтонації.

11. Економічне насильство, або зневага інтересів і потреб дитини — відсутність належного забезпечення основних потреб дитини в їжі, одязі, житлі, вихованні, медичній допомозі з боку батьків чи осіб, що їх замінюють, з об'єктивних причин (бідність, психічні хвороби, недосвідченість) чи безпідставно. Типовим прикладом зневажливого ставлення до дітей є залишення їх без догляду, що часто призводить до нещасних випадків, отруень та інших небезпечних наслідків для життя і здоров'я дитини.

12. Сексуальне насильство (зокрема, розбещення) є терміном, який включає в себе різні дії сексуального характеру супроти неповнолітніх. Ними є передусім найважчі злочини

проти шостої Божої заповіді вчинені священнослужителями. Вони належать до компетенції Дикастерії доктрини віри⁷:

– злочин проти шостої Божої заповіді, скоєний священнослужителем з неповнолітньою особою, якій не сповнилося 18 років, або повнолітньою особою, у якої регулярно проявляються психічні порушення; незнання чи помилка священнослужителя щодо віку неповнолітньої особи не вважається пом'якшувальною обставиною;

– придбання, зберігання, демонстрування або розповсюдження священнослужителем порнографічних зображень неповнолітніх з метою статевого задоволення чи з комерційною метою у будь-який спосіб і на будь-якому носії.

13. Сексуальні дії можуть бути фізичні або психологічні⁸:

13.1. Фізичні дії — це, зокрема, оголення кривдником власних статевих органів з метою сексуального задоволення, спонукання неповнолітньої або вразливої особи торкатися цих органів, оголення статевих органів постраждалого, мацання їх, інші непристойні дотики, які викликають статеve збудження, навчання статевих збочень, вчинення в присутності неповнолітньої або вразливої особи статевого акту, акту мастурбації, задоволення статевої пристрасті неприродним способом, схиляння або примушування постраждалих до вчинення певних сексуальних дій між собою або з кривдником тощо.

13.2. Психологічні дії полягають у цинічних розмовах з неповнолітньою або вразливою особою на сексуальні теми, розповіді відвертих, натуралістичних сексуальних історій,

фотографуванні постраждалих у різних сексуальних позах, демонстрації порнографічних предметів. Це визначення не є вичерпним, а подається як приклад.

14. Церква засуджує будь-які види насильства в усіх можливих проявах у суспільстві та всередині Церкви. Усіляко сприяє зниженню рівня насилля в суспільстві за допомогою доступних у служінні способів: навчань, проповідей, катехизації, передподружніх наук, сповіді тощо. Зважаючи на рани минулого та політику Святого Престолу, спрямовану на захист неповнолітніх та вразливих осіб, Церква відкрито та уважно працює над ефективною системою захисту цих людей від будь-яких проявів насильства, але особливу увагу спрямовує на запобігання злочинам проти статевості неповнолітніх і вразливих осіб всередині Церкви та на їх відкрите розслідування. Така превенція здійснюється шляхом формування безпечного середовища.

15. Формування безпечного середовища в Церкві відбувається через:

- дотримання процедури прийняття на роботу працівників і залучення волонтерів;
- проведення навчання щодо захисту дітей для всіх духовних осіб і працівників Церкви;
- наявність, імплементацію та підзвітність безпекових політик;
- проведення інструктажів із безпеки для дітей;
- роботу з волонтерами;
- ефективну систему повідомлення про випадки насильства та реагування на них;
- обмін інформацією між відповідальними особами;
- підзвітність і постійне оновлення чинних правил, не менше ніж один раз на два роки.

7 Normae de delictis reservatis, арт. 6 1°-2°.

8 Основні положення щодо трактування випадків статевого зловживання стосовно неповнолітніх з боку духовенства, 2018, I. 2.

16. Усі, хто вчиняє насильство, повинні відповідати за нього згідно з чинним канонічним і цивільним правом. Злочини проти статевої неповнолітніх і вразливих осіб є такими, що підлягають негайному реагуванню, розслідуванню та покаранню.

17. Підлягають покаранню священнослужителі, члени спільнот богопосвяченого життя і товариств апостольського життя, які допустилися злочинів проти шостої Божої заповіді, що полягають у: змушуванні когось — силою, погрозами чи зловживанням владою — до здійснення сексуальних дій або участі в них; вчиненні сексуальних дій із неповнолітньою або вразливою особою; виготовленні,

демонструванні, зберіганні або розповсюдженні, зокрема через інтернет та інші медійні засоби, дитячої порнографії, як рівно ж вербуванні або спонуканні неповнолітньої чи вразливої особи до участі у виступах і презентаціях порнографічного характеру⁹.

18. Також підлягають покаранню священнослужителі, про яких мовиться в *motu proprio* «*Vos estis lux mundi*», арт 6, якщо вони своїми діями чи прямою бездіяльністю перешкоджають цивільному чи канонічному слідству щодо священнослужителя або ченця у зв'язку із вищевказаними злочинами¹⁰.

⁹ *Vos estis lux mundi*, арт. 1, §1, а, і - ііі.

¹⁰ Там само, арт. 1 §1, b.

Ознаки різних видів насильства

19. Про насилля над дітьми ми говоримо у двох випадках: якщо воно було в минулому і має віддалені наслідки та якщо відбувається сьогодні. Щодо теперішнього насильства над неповнолітніми чи вразливими особами, то душпастирі, богопосвячені особи, катехити та вірні повинні орієнтуватися в його ознаках, щоб, помітивши їх, могли належним чином відреагувати. Зокрема, слід звернути увагу на ймовірну постраждалу особу, порозмовляти з нею, підтримати її. Коли факт насилля над нею підтвердиться — повідомити про це її батьків чи опікунів, а також безпосереднього керівника (настоятеля) кривдника, щоб той зробив належні кроки для з'ясування всіх обставин.

20. Ознаки психологічного та фізичного насильства, а також зневаги інтересів і потреб дитини докладно описані в листі МОНУ від 28.10.14_№_1/9-557 «Методичні рекомендації щодо взаємодії педагогічних працівників у навчальних закладах та взаємодії з іншими органами і службами щодо захисту прав дітей».

21. Щодо прикмет і наслідків сексуального зловживання над неповнолітніми та вразливими особами, то йдеться насамперед про великі страждання, які переживають скривджені люди, особливо діти. В останніх насильство може спричинити подальше неправильне, викривлене формування особистості та дуже

глибокі наслідки на тілесному, психічному та духовному рівнях. Оскільки діти ще не досягли психологічної та фізичної зрілості, сексуальне зловживання над ними ранить у них те, що ще перебуває в стані розвитку. Зранає на сексуальність, яка нерозривно поєднана з іншими аспектами людської особи, може ускладнити в дітей емоційний розвиток, спричинити несприйняття себе, своєї тілесності та недовіру до інших, а також похитнути психічне здоров'я та призвести до довготривалих негативних для нього наслідків. Глибина цих ран дуже велика. Слід зауважити, що невід'ємною складовою сексуального насильства над неповнолітніми та вразливими особами завжди є зловживання владою і довірою. Розуміння важкості наслідків сексуального зловживання може допомогти зрозуміти біль, якого зазнала постраждала особа, та вжити відповідних заходів, щоб їй допомогти.

22. Фізичні наслідки сексуального насильства трапляються нечасто. Однак у разі їх наявності потрібно забезпечити постраждалій особі медичний огляд. Це можуть бути хвороби, що передаються статевим шляхом (ВІЛ/СНІД, гінекологічні захворювання), травми і біль в ділянці статевих органів і анального отвору, больові розлади (хронічний біль, який може бути реакцією на пережитий стрес чи травму), шлунково-кишкові захворювання.

23. У постраждалої від сексуального зловживання особи можуть з'явитися психічні розлади, зокрема: посттравматичний стресовий розлад (ПТСР), депресія, суїцидальна поведінка, тривожні розлади, сексуальні розлади, розлади харчової поведінки, зловживання такими речовинами, як алкоголь,

наркотики, психотропні ліки чи невідомого походження таблетки тощо. До психологічних наслідків відносять замкнутість, втрату довіри, тихість, сором, почуття провини, бажання «зникнути».

24. Серед поведінкових наслідків сексуального насильства у старших дітей або підлітків трапляються: втрата інтересу до друзів або діяльності, реакція на дотик як на щось неприємне чи страшне, надмірне зацікавлення сексуальною сферою, регресивні моделі спілкування (наприклад, дитяча мова), втеча з дому, відсутність довіри до інших, погана особиста гігієна; у дітей молодшого віку: порушення сну, кошмари, не відповідна до віку сексуальна гра або сексуальні яскраві малюнки, описи, зміна або втрата апетиту.

25. До негативних наслідків насильства належать духовні проблеми, які проявляються в тому, що скривджені особи виникають труднощі в особистому стосунку з Богом. Може з'явитися недовіра до людей, пов'язаних із Церквою, і до Церкви загалом. Зловживання з боку представника духовенства, богопосвяченої особи, семінариста чи церковного працівника-миряна, які мали б проявляти любов як «представники» Бога, що діють від Його імені, може негативно вплинути на ставлення до конкретної особи, яка вдалася до насильства, і до Церкви. У випадку сексуальних зловживань дитина замість очікуваного прийняття зіштовхується з насильством, використанням і кривдою. Біль зранення та зради стає не лише трагедією у стосунку жертви та насильника, а й переноситься на стосунок з Богом, внаслідок чого скривджена особа може мати труднощі чи бути заблокованою в особистих молитвах та зверненнях до Бога.

Ризик насильства щодо неповнолітніх і вразливих осіб

26. Автори цього документа прагнуть наголосити на важливості бачити ризик насильства над неповнолітніми та вразливими особами та вміти ним керувати. Коли ми говоримо про ризик, то розуміємо його, спираючись на загальносуспільні настрої на навчання Церкви. Керувати ним означає робити конкретні кроки для його зменшення і подолання, а насамперед — для запобігання йому.

27. Ризик насильства щодо неповнолітніх завжди існує там, де є діти, проте його рівень залежить від форми контакту з ними. Очевидно, що заходи, які передбачають цілодобову участь дітей без батьків або опікунів (табори, реколекції, прощі, фестивалі тощо), мають, до прикладу, більший ризик, аніж християнські школи, садки, семінарії, соціальні акції (робота із вразливими особами, із дітьми в сиротинцях), християнські дитячі організації, паламарництво, сповідь. А ще менший ризик існує під час катехизації, богослужіння, перебування в сімейних спільнотах. Розуміння ризиків у Церкві дозволяє нам вжити правильні запобіжні механізми та знизити ймовірність виникнення самого ризику. Вагомим фактором зменшення ризику появи насильства є розроблені процедури безпечного прийняття на роботу працівників і залучення волонтерів.

28. Безпечне прийняття працівників і волонтерів передбачає певні процедури залучення їх до роботи з дітьми та вразливими особами в Церкві в безпечний спосіб. Йдеться про те, що кожен такий працівник повинен бути добрим прикладом для наслідування, мати відповідні знання та вміння. Разом із тим, він повинен щодва роки проходити навчання з безпечного поводження з дітьми та вразливими особами для постійного

оновлення знань і формування безпечного середовища. Таке навчання важливе з огляду на набуття навичок підтримки дітей, а також розпізнавання і реагування на зловживання.

29. Для формування безпечного середовища необхідно, щоб кожен, хто працює з дітьми в Церкві, пройшов відповідне навчання з безпеки дітей, незалежно від того, чи це організатор дитячого табору, чи диякон на Літургії для наймолодших вірян. Це важливо для запобігання насильству над дітьми та в разі потреби для надання скривдженої особі вчасної, фахової допомоги. Крім того, кожна дитина має почуватися в безпеці, а це можливо лише за умови спільного підходу до правил поведінки. Працівник чи волонтер, який залучений до роботи з дітьми, повинен негайно повідомити відповідального за безпеку про особу, що викликає занепокоєння чи підозру. Усі повідомлення належить фіксувати у відповідному протоколі. З усіма волонтерами на час виконання їхніх обов'язків має бути підписаний договір.

30. Ведучи відкриту і прозору діяльність, Церква декларує нульову толерантність до будь-яких видів насильства і формує безпечне середовище. Про це слід заявити на батьківських зборах, які потрібно проводити перед початком будь-яких занять, що передбачають контакт із дітьми без супроводу батьків чи опікунів. На цих зборах необхідно повідомити контактні дані особи, відповідальної за безпеку в парафії чи єпархії, у разі виникнення питань з безпеки. А для дітей треба провести безпековий інструктаж, зрозумілою їм мовою та у відповідний до їхнього віку спосіб. Рекомендуємо вносити безпековий компонент до занять із дітьми. Постійний наголос на безпеці творить безпечне середовище.

Деякі правила поведінки з неповнолітніми та вразливими особами

31. У спілкуванні з неповнолітніми та вразливими особами слід поводитися відповідально та розсудливо в ситуаціях професійних та особистих, керуючись повагою до людської гідності та унікальності і пам'ятаючи, що порушення меж особистого простору та зловживання сексуального характеру ранять цю гідність і унікальність. Поведінка, що порушує межі особистого простору, часто є частиною «вступних ритуалів», які передують сексуальному зловживанню. Проте таку поведінку не завжди треба оцінювати як сексуальне зловживання, бо іноді вона може бути зумовлена незнанням, наївністю чи необережністю. Однак у будь-якому разі її слід негайно виправити як неправильну поведінку. Є численні приклади, коли люди не мали сексуальних намірів, але все ж переступали інтимні межі неповнолітніх. Щоб запобігти цьому, автори «Норм» подають розрізнення, які форми фізичного контакту відповідні та допустимими і які заборонені.

32. Такі дії вважаються прикладами нормальної поведінки з неповнолітніми чи вразливими особами:

- делікатно обійняти під час привітання;
- потиснути руку;
- висловити похвалу;
- доторкнутися до рук та плечей;
- поплескати по плечу, спині чи голові;
- класти руку на плече;
- водити за руку маленьких дітей;
- тримати на руках або брати на руки маленьких дітей у присутності інших;
- сидіти поруч із маленькими дітьми;
- ставати на коліна або нахилитися, щоб обійняти маленьку дитину;

– триматися за руки під час молитви або гри.

33. Такі форми поведінки заборонені, навіть якщо неповнолітні чи вразливі особи на них погоджуються:

– обговорювати з ними власні сексуальні дії чи досвід. Слід подбати про те, щоб поради були розсудливими, а якщо виявлені проблеми виходять за межі компетенції душпастирського служителя, необхідно вживати заходи, спрямовані на звернення до відповідних фахівців;

– бути голим, переодягатися або приймати душ у їхній присутності чи, навпаки, бути присутнім, коли вони переодягаються або приймають душ;

– ділитися з ними сексуально-орієнтованими друкованими чи електронними матеріалами (часописом, листівкою, світлиною, аудіо- чи відеофайлом, фільмом, публікацією тощо), зокрема через інтернет, або зав'язувати з ними неналежне спілкування (листування);

– робити компліменти і зауваження, що стосуються статевого розвитку;

– лежати або спати з ними в одному ліжку, спальному мішку або наметі;

– ночувати з ними в одній кімнаті, зокрема в будь-якому приватному житлі, готелі чи закладі;

– вступати з ними в сексуальний контакт. Під поняттям «сексуальний контакт» слід розуміти будь-який дотик до статевих органів або інших інтимних частин тіла людини безпосередньо або через одяг для задоволення сексуального бажання однієї із сторін.

Принципи організації душпастирської діяльності з неповнолітніми та вразливими особами¹¹

34. Кожна неповнолітня чи вразлива особа, яка довірена опіці душпастиря, має право на:

- самоповагу;
- відповідь на свої фізичні та емоційні потреби;
- вільне висловлювання своєї думки;
- належність до родини, групи та суспільства;
- підтримку свого розвитку;
- формування і ствердження власної ідентичності та свого християнського покликання;
- серйозне сприйняття проблем, про які повідомляє дорослим;
- безпеку і любов;
- захист перед дискримінацією, насильством чи жорстокою поведінкою;
- розуміння і захист своїх прав і потреб.

35. Вищеподані права є невід'ємні, а їх обмеження можуть виникати лише із законодавчих або виконавчих постанов чи рішень судової влади, які мають на меті охорону прав інших осіб, їх життя, здоров'я та суспільної моралі. В організації душпастирської діяльності з неповнолітніми та вразливими особами слід дотримуватися нижчеподаних вказівок задля уникнення ймовірних випадків скривдження.

36. До душпастирської роботи з дітьми і підлітками та вразливими особами мають бути залучені тільки спеціально підготовлені

та психологічно зрілі священники, диякони, семінаристи, богопосвячені особи та миряни, які повинні уникати перебування із неповнолітніми наодинці, за винятком уділення Таїнства Покаяння або необхідності духовної розмови. Особиста зустріч зі сповідником чи духовним провідником не може відбуватися у віддаленому чи ізольованому місці. Душпастир, який спілкуватиметься з неповнолітнім, повинен подбати про відповідне для проведення такої зустрічі приміщення. Це може бути, наприклад, кімната зі скляними, прозорими дверима чи стінами, поряд з якою перебували б інші люди, або велике відкрите приміщення, як-от храм чи зал, де співбесідники сиділи б на великій відстані від інших, але водночас були видимими для всіх і могли б спокійно поговорити. Розмовляти в катехитичному класі чи розмовниці дозволено лише в тому разі, коли до них мають вільний доступ треті особи і вони відкриті для людських очей (мають прозорі двері чи великі вікна).

37. Індивідуальні зустрічі з неповнолітніми та вразливими особами не слід нерозважливим чином затягувати чи повторювати (робити систематичними). Час спілкування та кількість проведених зустрічей повинні бути встановлені з огляду на добро дитини. Батьків або опікунів дитини слід поінформувати про індивідуальні зустрічі з їхніми дітьми. Варто пам'ятати, що ризик насильства перебуває в прямо пропорційній залежності

¹¹ Цей розділ базується на таких документах: Relazioni sane e prevenzione degli abusi sessuali nei settori a contatto con bambini e adolescenti: Conoscere, Riconoscere, Prevenire, Reagire, Catone Ticino, 2014, http://www.tennis-ticino.ch/document/conoscere_prevenire.pdf.

Educazione sessuale nell'infanzia e prevenzione della violenza sessuale, Fondazione Svizzera per la Protezione dell'infanzia, 2010) <https://www.kinderschutz.ch/it/fachpublikation-detail/manuale-sulleducazione-sessuale-7.html>

Come proteggere bambini e adolescenti dagli abusi sessuali, Quaderni http://www.gruppotema.com/img/quaderno_abuso.pdf.

від ізолюваності дорослого разом зі дитиною чи вразливою особою.

38. У роботі з неповнолітніми та вразливими людьми належить дотримуватися правила присутності двох або більше повнолітніх і не допускати ізоляції чи усамітнення дорослого, зокрема духовної особи, з неповнолітньою чи вразливою особою. Неприпустимо, щоб неповнолітня чи вразлива особа (будь-якої статі) затримувалася допізна в гостях у духовної особи, чи у справах, чи на духовній розмові, чи в храмі, чи в парафіяльному будинку, чи в приватному помешканні, ба більше, щоб залишалася ночувати, навіть з дозволу батьків чи опікунів.

39. Важливим є визначення безпечного співвідношення кількості дорослих та неповнолітніх під час душпастирської праці. Згідно з багатьма джерелами, які висвітлюють принципи педагогічно-пасторальної діяльності, безпечною вважається присутність одного дорослого та 8–10 дітей. На це слід зважати передусім під час організації літніх таборів.

40. Фізичні кари для неповнолітніх та вразливих осіб заборонені і це правило не має винятків. До кожного підопічного слід ставитися з однаковою турботою. Не можна сприяти чи віддавати перевагу окремим особам. Дорослий, який супроводжує неповнолітніх чи вразливих осіб як виховник чи наставник, беручи участь у заходах, організованих Церквою, повинен бути уважним, та не допускати проявів словесних чи фізичних образ або знущань щодо довірених йому осіб, як з боку дорослих, так і будь-кого іншого з групи.

41. У межах статевого виховання дітей і підлітків потрібно використовувати літературу, запропоновану церковними (катехитичними) програмами, і ту, що не суперечить традиції Церкви та християнській моралі. Працюючи

з неповнолітніми та вразливими особами, духовенство, богопосвячені особи, семінаристи та миряни повинні послуговуватися мовою та методами, відповідними до віку цих осіб. Такий підхід слід застосовувати і до інформації, яку надають медіа, соцмережі тощо. У жодному разі не дозволено використовувати матеріали, змістом яких є насильство і які викликають моральний сумнів. Потрібно відмовитися рівно ж від тем, слів, записів, фільмів, ігор або програмного забезпечення чи розваг, які не можуть бути застосовані комфортно в присутності батьків. Сексуально відверті або порнографічні матеріали є неприпустимими.

42. Розмовляти на тему статевого виховання слід дуже делікатно і розсудливо, зважаючи на контекст і середовище, у якому відбувається спілкування. Якщо дитина виявляє нездорову увагу, душпастир, семінарист чи богопосвячена особа повинні зберігати з нею професійну дистанцію.

43. Усім тим, хто опікується неповнолітніми та вразливими особами в межах різних заходів чи ініціатив, категорично заборонено вживати алкоголь, психотропні засоби чи наркотики.

44. Фізична недоторканність неповнолітніх і вразливих осіб є непорушною. Не дозволена поведінка, яка переходить межі інтимності в нашій культурі. Питання дисципліни повинні бути узгоджені з керівником закладу чи директором табору або відповідальним за проведення заходу і обговорені з батьками чи опікунами неповнолітніх.

45. Неповнолітні та вразливі особи мають право приватності. Особливим чином його слід дотримуватися в таких місцях, як гардероб, басейн, ванна, туалет. У цих місцях ніхто не має права порушити приватність іншої особи, тому там не можна фотографувати чи знімати на відео. Важливо також

попередити про це правило дітей. Не можна допомагати дітям у туалеті, вони повинні діяти в цих випадках самостійно.

46. У разі поїздки за участю осіб, яким не виповнилося 18 років, критерії її організації повинні відповідати розпорядженням і вимогам чинного законодавства України. Усі тривалі подорожі, кількадевні поїздки, відпочинкові тури, а також святковий час мають бути старанно сплановані та формально задокументовані з урахуванням питань користування транспортом, проживання (необхідно передбачити окреме проживання хлопців і дівчат), розпорядку дня та безпеки. Слід також подбати про страхування відповідно до вимог законодавства України або країни, на території якої подорожуватимуть вихованці та їхні опікуни. Літні табори чи інші подібні заходи за участю неповнолітніх повинні бути організовані згідно із «Нормами» та українським законодавством та відповідно до політики проведення літніх християнських таборів.

47. Ліки неповнолітнім можна давати лише за дозволом батьків. У разі неможливості

отримання такого дозволу — за рішенням медичного працівника.

48. Церковні структури, забезпечуючи доступ працівників до інтернету, повинні подбати про відсутність змісту, який міг би стати загрозою для належного розвитку неповнолітньої особи, зокрема встановити програму охорони перед невідповідною інформацією. Це не стосується тих випадків, у яких підопічні користуються інтернетом за допомогою власних засобів зв'язку. Усі комп'ютери, які використовуються в церковних структурах і мають доступ до інтернету, слід забезпечити антивірусною та антиспамовою програмами.

49. Якщо в результаті розмови з'ясується, що дитина є травмованою, слід вжити заходів для її зцілення і невідкладно повідомити свого настоятеля. У всіх непередбачених випадках та надзвичайних ситуаціях необхідно поводитися згідно із загальноприйнятими правилами безпечної поведінки та охорони життя і здоров'я.

Дії у разі виявлення сексуального насильства над неповнолітніми або вразливими особами

50. Церква діє рішуче і прозора та робить усе, щоб по зможі захистити неповнолітніх і вразливих осіб, бо вважає, що сексуальне насильство над ними є не тільки гріхом, а й злочином, який підлягає канонічному покаранню. Для цього в Католицькій Церкві існують відповідні нормативні документи, які періодично оновлюються.

51. У кожній єпархії/ кожному екзархаті УГКЦ є відповідальна особа (делегат), уповноважена єпархіальним єпископом/екзархом

приймати повідомлення про вищезгадані злочини. Факт злочину сексуального зловживання над неповнолітньою та вразливою особою з боку духовенства чи богопосвячених осіб можуть стати відомими:

- від скривдженої неповнолітньої чи вразливої особи;
- від третьої особи, яка безпосередньо отримала інформацію від скривдженого;
- від третьої особи, яка розпізнала злочин на основі певних ознак, але скривджена

неповнолітня особа не хоче або з певних причин не може про це повідомити;

– із засобів масової комунікації.

52. Той, хто володіє правдоподібною інформацією про скоєння злочину, повинен діяти відповідно до норм церковного права і чинного законодавства України, зокрема має повідомити делегата, уповноваженого приймати повідомлення про такого типу злочини, або безпосередньо єпархіального єпископа місця, де відбувся злочин, а у випадку ієромонаха — вищого настоятеля. Інформацію про делегата можна знайти на офіційному сайті єпархії/екзархату. Віряни, а передовсім священнослужителі та богопосвячені особи, мають обов'язок повідомити церковну владу про ймовірний злочин.

53. Якщо постраждала особа повідомила про злочин сексуального насильства над собою під час сповіді, то потрібно її просити, щоб вона повідомила про це делегата єпископа чи іншу довірену особу, яка йому це представить.

54. Спілкуючись із неповнолітньою чи вразливою особою, яка зазнала сексуального зловживання, або з іншою людиною, яка хоче повідомити про таку кривду, заподіяну священнослужителем, богопосвяченою особою, семінаристом чи мирянином, слід зважати на таке:

– розмова повинна відбутися конфіденційно, у спокійній та затишній обстановці;

– потрібно переконати співрозмовника в тому, що, виявляючи кривду, він чинить правильно;

– необхідно виявляти повагу до співрозмовника;

– співрозмовник може розповідати у властивій йому манері висловлювання;

– не слід недооцінювати фактів, поданих співрозмовником;

– не можна допускати залякування або дискримінації особи, що повідомляє про злочин статевого насильства;

– неповнолітнього повинна супроводжувати доросла особа, яку він сам вибере;

– не дозволено скривджену особу зобов'язувати дотримуватися таємниці.

55. Ієрархи¹² повинні ретельно дотримуватися всіх норм церковного законодавства стосовно повідомлення про ймовірний злочин щодо сексуального насильства стосовно неповнолітніх, здійсненого духовною особою, та негайно розпочати вступне слідство. Якщо буде встановлено правдоподібність одного із злочинів, про які мовиться у *Normae de delictis reservatis*, арт. 6, 1-2, то акти вступного слідства належить відправити до Дикастерії доктрини віри, оскільки йдеться про злочини, зарезервовані їй¹³. В усіх інших випадках злочинів сексуального зловживання потрібно дотримуватися відповідних норм церковного законодавства.

56. У кожній єпархії/ кожному екзархаті УГКЦ призначені особи, завданням яких є забезпечення пастирської опіки духовного та психологічного характеру тим, хто заявляє, що, будучи неповнолітнім, став жертвою розпусних дій сексуального характеру з боку духовенства, а також їхнім родинам. Така допомога в жодному разі не може

12 «Ієрархами є, крім Римського Архиєрея, передусім Патріарх, Верховний Архієпископ, Митрополит, який очолює якусь Церкву свого права, і єпархіальний єпископ, а також ті, які, згідно з приписами права, тимчасово стають їх наступниками в управлінні» (ККЦ, кан. 984, §1).

13 Див. *Congregazione per la Dottrina della Fede, Vademecum su alcuni punti di procedura nel trattamento dei casi di abuso sessuale di minori commessi da chierici*, Ver. 2.0, 5. 06. 2022.

вважатися свідченням того, що єпархія/екзархат несе відповідальність за поведінку звинувачених священнослужителів, працівників чи волонтерів.

57. У разі звинувачень чи скарг про сексуальне зловживання з боку семінариста, богопосвяченої особи чи мирянина, які виконують будь-яку роботу для Церкви, відповідний ієрарх повинен розглянути питання і діяти згідно із статутом семінарії, богопосвяченої спільноти чи церковної установи.

Імплементація

59. «Норми» мають бути доведені до відома священнослужителів, богопосвячених осіб, семінаристів, мирян, які працюють у церковних структурах, і волонтерів. Зокрема, з ними обов'язково повинні ознайомитися: усі священнослужителі, кожен нововисвячений у єпархії/екзархаті диякон і священник, який переходить, переїжджає чи повертається до єпархії, семінаристи, богопосвячені особи, вихователі, вчителі, аніматори та волонтери, які в інакшому разі не можуть допускатися до пасторальної праці з неповнолітніми особами. Факт ознайомлення з «Нормами» засвідчується особистим підписом особи на заяві відповідного зразка (див. Додаток), яка повинна зберігатися в особовій справі підписанта.

60. Для поглиблення знань і навичок праці у сфері, якої стосуються «Норми», у кожній єпархії у співпраці з Центром гідності дитини УКУ слід організувати відповідні формаційно-підготовчі курси для священнослужителів, богопосвячених осіб, семінаристів, мирян, які працюють у церковних структурах, та волонтерів.

58. Якщо стосовно священнослужителя ведеться слідство цивільними правоохоронними органами, то церковні установи мають з ними належним чином співпрацювати, за винятком того, що пов'язане із внутрішньою сферою Таїнства Покаяння, тобто ніхто не може порушувати сакраментальної печаті. Те саме стосується слідства щодо інших вірних, якщо вони вчинили злочин у межах заходів, організованих Церквою, чи під час виконання своїх обов'язків або служіння в Церкві.

61. Перед початком роботи з новими групами дітей потрібно розробити і проводити для підопічних та окремо для їхніх батьків безпековий інструктаж, який би чітко вказував, що Церква має нульову толерантність до насильства і план дій у разі його виявлення. Церква прагне розвивати та пропагувати передовий досвід як частину свого щоденного служіння, саме тому вважає за потрібне:

- формувати безпечне середовище та розвивати політику безпеки;
- уважно слухати жертв насильства, щоб забезпечити їм найбільш ефективну підтримку та духовний супровід; вчитися на їхньому негативному досвіді;
- регулярно переглядати та оновлювати «Норми», спрямовані на захист дітей;
- розробити систему підзвітності та безпечної процедури працевлаштування чи волонтерства для надійного управління ризиками;
- забезпечувати навчання та підтримку тим, хто працює з дітьми, щоб вони могли виконувати свої завдання впевнено, не побоюючись безпідставних звинувачень;
- творити нову культуру безпеки та загальної пильності.

62. Кожна єпархія/ кожен екзархат УГКЦ повинна/повинен забезпечити:

- доступ усім духовним особам до навчання з безпеки дітей;
- заходи щодо консультування, навчання в парафіях;
- навчання відповідальних осіб за прийняття повідомлення про випадки насильства та їхніх команд;
- прозору процедуру повідомлень та відповіді на них, підтримання належного, доброзичливого зв'язку з постраждалими.

63. Кожна парафія повинна забезпечити:

- доступ до цих «Норм» усім, хто працює в Церкві;
- проведення зборів для спільного обговорення політики захисту дітей і вразливих осіб;
- процедуру ознайомлення із «Нормами» нових членів спільноти;
- напрацювати план дій «Безпечна Церква в моїй громаді»;
- призначити відповідального за безпеку для моніторингу ситуації в парафії.

Додаток

**Зразок Засвідчення про ознайомлення з документом
«Норми та принципи захисту
неповнолітніх і вразливих осіб
у душпастирській діяльності УГКЦ в Україні»**

Преосвященному владіці

_____,
єпископу .....,

РОЗПИСКА

Я, _____, підтверджую ознайомлення з документом **«Норми та принципи захисту неповнолітніх і вразливих осіб у душпастирській діяльності УГКЦ в Україні»** та зобов'язуюся її дотримуватися, не допускаючись насильства над неповнолітніми та вразливими особами.

_____
(дата)

_____
(підпис)

Використані документи

1. Кодекс канонів Східних Церков, 1990.
2. Normae de delictis reservatis: Процесуальні норми motu proprio Sacramentorum sanctitatis tutela, Ватикан 2021.
3. Istruzione della Congregazione per l'Educazione Cattolica circa i criteri di discernimento vocazionale riguardo alle persone con tendenze omosessuali in vista della loro ammissione al Seminario e agli Ordini sacri, 4.11.2005, https://www.vatican.va/roman_curia/congregations/ccatheduc/documents/rc_con_ccatheduc_doc_20051104_istruzione_it.html.
4. Congregazione per il Clero, Il Dono della vocazione presbiterale. Ratio Fundamentalis Institutionis sacerdotalis, 8.12.2016, https://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cclergy/documents/rc_con_cclergy_doc_20161208_ratio_fundamentalis-institutionis-sacerdotalis_it.pdf.
5. Francesco, Motu proprio Vos estis lux mundi, Ватикан 2019.
6. Congregazione per la Dottrina della Fede, Vademecum su alcuni punti di procedura nel trattamento dei casi di abuso sessuale di minori commessi da chierici, Ver. 2.0, 5.06.2022.
7. Послання Синоду Єпископів Української Греко-Католицької Церкви 2019 року до духовенства, монашества і мирян щодо захисту від різних видів насильства дітей, неповнолітніх і вразливих осіб, http://ugcc.ua/official/official-documents/zvernennya/zvernennya2019/poslannya_sinodu_yepiskopiv_ugkts_2019_roku_shchodo_zahistu_vid_riznih_vidiv_nasilstva_ditey_nepovnolitnih_i_vrazlivih_osib_87659.html.
8. Основні положення щодо трактування випадків статевого зловживання відносно неповнолітніх з боку духовенства, [Львів 2018].
9. Принципи і постанови стосовно сексуального насилля неповнолітніх духовними особами чи працівниками церкви, Пармська єпархія УГКЦ 2003.
10. Обов'язкові норми для єпархіальних/дієцезійних принципів, що стосуються звинувачень у сексуальному насиллі неповнолітніх священниками чи дияконами, Конференція католицьких єпископів США 2006 р.
11. Educazione sessuale nell'infanzia e prevenzione della violenza sessuale, Fondazione Svizzera per la Protezione dell'infanzia, 2010, <https://www.kinderschutz.ch/it/fachpublikation-detail/manuale-sulleducazione-sessuale-7.html>.
12. Хартія на захист дітей та молоді, Конференція католицьких єпископів США, 2011
13. Relazioni sane e prevenzione degli abusi sessuali nei settori a contatto con bambini e adolescenti: Conoscere, Riconoscere, Prevenire, Reagire, Catone Ticino, 2014, http://www.tennis-ticino.ch/document/conoscere_prevenire.pdf.
14. Come proteggere bambini e adolescent dagli abusi sessuali, Quaderni http://www.gruppotema.com/img/quaderno_abuso.pdf.

Нормативно-правова база

1. Конвенція Міжнародної організації праці «Про заборону та негайні дії щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці».

2. Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства.

3. Сімейний, Кримінальний та Кримінально-процесуальний кодекси України, Кодекс України про адміністративні правопорушення.

4. Закон України «Про освіту» від 23 травня 1991 року № 1060-XII.

5. Закон України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 року № 2402-III.

6. Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» від 15 листопада 2001 року № 2789-III.

7. Закон України «Про правила етичної поведінки» від 17 травня 2012 року № 4722.

8. Постанова Кабінету Міністрів України від 27 серпня 2010 р. № 778 «Про затвердження Положення про загальноосвітній навчальний заклад (Із змінами, внесеними згідно з Постановою КМ №28 (28-2014-п) від 22.01.2014).

9. Постанова Кабінету Міністрів України від 1 серпня 2013 р. № 573 «Про затвердження Загального положення про центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді».

10. Постанова Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 р. № 866 «Про затвердження Типового положення про комісію з питань захисту прав дитини».

11. Постанова Кабінету Міністрів України від 30 серпня 2007 р. № 1068 «Про затвердження типових положень про службу у справах дітей».

12. Постанова Кабінету Міністрів України від 21 листопада 2013 року № 895 «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів

соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах».

13. Постанова Кабінету Міністрів України від 21 листопада 2013 року № 896 «Про затвердження Порядку виявлення сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах, надання їм соціальних послуг та здійснення соціального супроводу таких сімей (осіб)».

14. Постанова Кабінету Міністрів України від 12 травня 2004 року № 608 «Про затвердження Типового положення про центр соціально-психологічної допомоги».

15. Постанова Кабінету Міністрів України від 8 вересня 2005 року № 877 «Про затвердження Типового положення про центр соціально-психологічної реабілітації для дітей та молоді з функціональними обмеженнями».

16. Постанова Кабінету Міністрів України від 15 лютого 2006 року № 148 «Про затвердження типового положення про центр для ВІЛ-інфікованих дітей та молоді».

17. Наказ Міністерства освіти і науки України від 02.07.2009 року № 616 «Про внесення змін до Положення про психологічну службу системи освіти України» (зміни до Положення про психологічну службу системи освіти України, затвердженого наказом Міністерства освіти України від 03.05.99 № 127, зареєстрованого в Мін'юсті 30.12.99 за № 922/4215, виклавши його у новій редакції, що додається), зареєстровано в Міністерстві юстиції України 23 липня 2009 р. за № 687/16703.

18. Наказ Міністерства освіти і науки України № 434 від 06.09.2000 «Про затвердження Положення про класного керівника навчального закладу системи загальної середньої освіти» (із змінами, внесеними згідно з наказом Міністерства освіти і науки № 489

від 29.06.2006). Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 26 вересня 2000 року за № 659/4880.

19. Наказ Міністерства соціальної політики України, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства освіти і науки України, Міністерства охорони здоров'я України від 19.08.2014 року № 564/863/945/577 «Про затвердження Порядку розгляду звернень та повідомлень з приводу жорстокого поводження з дітьми або загрози його вчинення», який зареєстрований в Міністерстві юстиції України 10.09.2014 за № 1105/25882).

20. Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 19.12.2012 № 1176 «Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів кримінальної міліції у справах дітей» (зареєстрований в Міністерстві юстиції України 15 січня 2013 р. за № 121/22653).

21. Наказ Міністерства соціальної політики України від 09.07.2014 № 450 «Про затвердження форм обліку соціальних послуг сім'ям (особам), які перебувають у складних життєвих обставинах» (зареєстровано в Міністерстві юстиції України 4 вересня 2014 р. за № 1076/25853).

22. Наказ Міністерства соціальної політики України від 20.01.2014 № 27 «Про Порядок ведення службами у справах дітей обліку дітей,

які перебувають у складних життєвих обставинах» зареєстровано в Міністерстві юстиції України 4 лютого 2014 р. за № 216/24993 (із змінами, внесеними згідно з наказом Мінсоцполітики № 387 від 16.06.2014).

23. Знати. Розпізнати. Запобігти. Реагувати («Relazioni sane e prevenzione degli abusi sessuali nei settori a contatto con bambini e adolescenti: Conoscere, Riconoscere, Prevenire, Reagire., Catone Ticino, 2014) (http://www.tennis-ticino.ch/document/conoscere_prevenire.pdf).

24. Як захистити дітей та підлітків від сексуального насильства (Come proteggere bambini e adolescent dagli abusi sessuali, Quaderni) (http://www.gruppotema.com/img/quaderno_abuso.pdf).

25. Сексуальне виховання в період дитинства і запобігання від сексуального насильства (Guide «Educazione sessuale nell'infanzia e prevenzione della violenza sessuale», Fondazione Svizzera per la Protezione dell'infanzia, 2010) (<https://www.kinderschutz.ch/it/fachpublikation-detail/manuale-sulleducazione-sessuale-7.html>).